

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM ORTA ARNAWLÍ
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI
ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ
INSTITUTÍ

FILOLOGIYA FAKULTETI

Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası

Filologiya fakulteti

Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası

**5111300 – Ana tili hám ádebiyatı (Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı)
baǵdarı 4^a-kurs talabası Erejepov Rinat Erejepovichtıń**

PITKERIW QÁNIGELIK JUMÍSÍ

**Tema: Berdaq Ğargabay ulınıń ómiri hám dóretiwshılıǵın
pedagogikalıq texnologiyada oqıtıwdıń usılları**

Talaba: Erejepov Rinat
Ilmiy basshı: imza f.i.d., doc. S.Qazaqbaev
Kafedra basshı: imza f.i.d., prof. K.Allambergenov
Imzo

Fakultet dekani’:

F.I.K dotsent B.Dáwletov

Kafedra basli’g’i’:

F.I.D prof. K. Allambergenov

Ilimiy basshi’:

F.I.K dotsent C. Kazaxbaev

PITKERIW QA’NIGELIK JUMI’SI’N WORINLAWSHI’

Erejepov Rinat

Ma’mleketlik attestatsiya

Komissiyasi’ni’n qarari’:

**Erejepov Rinattıń «Berdaq Ğarǵabay ulınıń ómiri hám dóretiwshılıǵın
pedagogikalıq texnologiyada oqıtıwdıń usılları» ataması’ndag’i’**

pitkeriw qa’nigelik

jumi’si na «___» ball qoyı’lsı’n

MAK basli’g’i’: _____

MAK ag'zalari': _____

Tema: Berdaq Ğarġabay ulınıń ómiri hám dóretiwshılıgın pedagogikalıq texnologiyada oqıtıwdıń usılları

Jobasi':

Tema: « Berdaq Ğarġabay ulınıń ómiri hám dóretiwshılıgın pedagogikalıq texnologiyada oqıtıwdıń usılları'» Berdaqtıń ádebiy portretin oqıtıw metodikası

Jobasi:

1. Kirisiw

I BAP Berdaqtıń ádebiy portretin oqıtıwda pedagogikalıq texnologiyadan paydalanıw usılları

II BAP Berdaqtıń ádebiy portretin oqıtıw metodikası (Klaster metodi)

III BAP İnteraktiv sabaq dúzilisi yamasa strukturası

IV JUWMAQ

V Paydalanılġan ádebiyatı

Kirisiw

Temaniń aktualıǵı. Húrmetli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev elimizge kelgen waqıttaǵı sóylegen sózinde «...mektep biziń eń úlken negizimiz»¹ degen pikirdi aytqan edi. Haqıyqatında da, mektep bilim oshaǵı, keleshek qánigeleriniń bilim tırnaǵı mektepte qalanadı. Mektepte alınǵan tıyanaqlı, bilim perzentlerimizdiń óz kásibiniń mamanı bolıwına tiykar jaratadı. Bilimlendiriw máskanlarımızdıń barlıǵın da bir maqset, bir wazıypa birlestiredi. 2017-jıl 6-aprel`de qabıl etilgen «Ulıwma orta bilim beriwdiń Mámleketlik tálim standartı» haqqındaǵı hújjettiń de maqset hám wazıypası ulıwma orta bilimlendiriw sistemasın elimizde ámelge asırılıp atırǵan sociallıq-ekonomikalıq reformalar, rawajlanǵan mámleketlerdiń aldınǵı tájiriybeleri hám ilim-pán menen zamanagóy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarına say ráwishte shólkemlestiriw, mánáwiw bárkamal hám intellektual rawajlanǵan shaxstı tárbiyalawdan ibarat.

Búgingi bilimlendiriw tarawında jańa pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanǵan halda sabaq ótiw dáwir talabı bolıp tur. Sonıń ushın da házirgi aldınǵı pedagogikalıq texnologiyalardıń biri klaster metodu pedagogikalıq, didaktikalıq strategiyanıń belgili bir forması bolıp, ol oqıwshılardıǵa ıqtıyarlı máseleler jóninde erkin, ashıq oylaw hám jeke pikirlerin biymálel bayan etiw ushın sharayat jaratıp beredi.² Búgingi kúni qaraqalpaq ádebiyatı sabaǵında klaster metodu tiykarında sabaq ótiw áhmiyetli wazıypalardıń biri. Biz usı kurs jumısımızda Berdaq

---

¹Мирзиёев Ш. // Ўзбекистан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёевтың экономикалық реформалар, халықтың жасаў шараяты менен танысыў мақсетинде 2017-жыл 20-21-январь күнги Қарақалпақстан Республикасына рәсмий сапары даўамында Нөкис қаласында өткерилген целектор мәжилисинде сөйлеген сөзи.

²Акрамова Ф.А., Очилова Г.О. Педагогика, Психология, Тошкент:- «ФАН», 2007. 90-бет.

poeziyasınıń tematikalıq ózgesheliklerin klaster usılında oqıtıw metodikasın úyreniw aktual máselelerdiń biri bolıp tabıladı.

Jetik sawatlı bilim beriw negizi - mektep. Al sóz mekteptegi puxta, sapalı bilim haqqında barar eken, ángimemiz álbette, mektep sabaqlıqlarınıń sapası jónine barıp taqaladı. Mektep sabaqlıqlarınıń mámleketlik bilim standartlarına sáykes ayırım halatlardı esapqa almaǵanda, hár tórt jılda tolıqtırılıp, jańalanıp, qayta basılıwı birneshe jıllardan beri dástúrli protsess bolıp kiyatır. Bul proces sol dáwir aralıǵında ilimge engizilgen jańalıqlardı turmısqa endiriw hám bilimlendiriw sapasın jetilistiriwdi kózde tutadı.

Jas áwladta ilimiy dúnya qarastı payda etiw barlıq dáwirlerde millettiń aldınıǵı adamlarınıń dıqqat itibarında bolıp kelgen. Adamzat basnan keshirgen dáwirlerde oqımıchlı, ziyalı, bilimli adamlar dúnya ilim pánine ulıwma-insaniy mádeniyatına salmaqlı úlec qosqan. Bilim- tábiyat, jámiyet hám sananıń nızamlılıqları haqqındaǵı ilimiy túsiniklerdiń ayqın hám sistemalactırılǵan jıynaǵı. Bilim ilimiy dúnyaqarastıń tiykarı bolıp tabıladı. Bilim alıw álbette, jas waqıtlardan baslanadı. “Jaslıqta alınıǵan ilim tasqa oyılǵan naǵıs”, - deydi dana xalqımız. Tasqa oyılǵan naǵıs hesh waqıtta óshpeydi, jaslıqta alınıǵan ilim ómirlikke insandı qollap quwatlaydı. Bilimli adam hesh qashan tariyx betlerinen, xalqımızdıń qálbinen óshpeydi. İlim-bilim bul hár bir adamnıń aldına qoyǵan maqçetine ericiwinde bekkem kópir bolıp tabıladı. İlimsiz, bilimsiz, miynetsiz aldımızǵa qoyǵan maqçetimizge, keleshekтеgi arızıw-ármanlarımızǵa erice almaymız.

Búgingi kúnde gárezsiz rawajlanıw jolınan baratırǵan mámleketimizdiń úzliksiz bilimlendiriw sistemasın keń jaydırıw, jańa sıpat basqıshına kóteriw, oǵan aldınıǵı pedagogikalıq hám axborot texnologiyaların engiziw hám bilimlendiriwdiń nátiyjeliligin asırıw mámleket dárejesine kóterildi. Dúnyanıń tez pát penen globalasıp rawajlanıp baratırǵanlıǵı ayrıqsha axbarot áleminiń keńnen en jayıp baratırǵanlıǵı basqa tarawlar sıyaqlı tálim-tárbiya protsesine de óz tásirin tiygizbekte. Globalasıw dáwiriniń internetke uqsas eń tez hám

nátiyjeli quralları jaslardı ózine sonshelli tarta aldı, nátiyjede, bilimlendiriw orınlarındaǵı ápiwayı hám awızeki sabaqlardı tez pát penen innovatsiyalıq pedagogikalıq texnologiyalar menen jedellestiriw zárúrliligin kún tártibiniń eń áhmiyetli wazıypasına aylandırdı. Atap aytqanda, ulıwma bilim beriw mekteplerinde alıp barılıp atırǵan hár bir sabaq eń jaqsı pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında shólkemlestiriw oqıtıw nátiyjeliligin sezilerli dárejede ósiwine alıp kelmekte.

Jumıstıń maqseti hám wazıypaları. Pitkeriw qaniygelik jumısınıń tiykarǵı maqseti aldınǵı pedtexnologiyada keń qollanılıp kiyatırǵan klaster metodi, Berdaq shayır shıǵarmaların usı metod tiykarında sabaq ótiwdiń áhmiyetli teoriyalıq hám ámeliy máselelerin úyreniwdi maqset ettik hám usı maqsetke erisiw ushın tómendegi wazıypalardı belgilep aldıq:

- aldınǵı pedtexnologiyanıń ámeliy hám teoriyalıq tiykarları;
- klaster metodi túrleri hám ámeliy áhmiyeti,
- Berdaq shıǵarmaların klaster metodi tiykarında sabaq ótiwdiń nátiyjeleri;

Tálim texnologiyalarınan klaster dúziw.

Jumıstıń metodologiyası. Ózbekstan Respublikası Konstituttsiyası, Nızamları, Kadrlar tayarlawdıń milliy dástúri, Bilimlendiriw haqqındaǵı Nızam hám Ózbekstan Respublikası Birinshi Prezidenti İ.A.Karimov, Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoevtıń bilimlendiriw tarawındaǵa reformaları, shıǵıp sóylegen sózleri, bayanatları, ilimiy miynetleri jumısımızdıń metodologiyası bolıp tabıladı.

Jumıstıń teoriyalıq tiykarı pedagogika hám ádebiyattı oqıtıw metodikasında N.H.Xujaev¹, M.Ochilov², İ.P.Podlasiy³, S. Axmetov⁴, A`. Paxratdinov⁵,

---

¹ Хужаев Н.Х., Ходиев, «Янги педагогик технологиялар», «Фан», Тошкент:-2002.

² Очилов М. «Янги педагогик технологиялар», Қарши, «Нафас», 2002.

³ Подласий И.П. Педагогика а 2-х частях. М., Владос, 2005.

⁴ Ахмедов С., Пахратдинов Ә., Пирназаров Ә. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Нөкис. «Қарақалпақстан», 1988.

⁵ Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Нөкис. «Билим», 2004.

Z. Ayjanova⁶, J. Pirniyazov⁷, Q. Palımbetov⁸ h.t. basqa ilimpaz-metodistlerdiń miynetleri.

I BAP. Berdaqtıń ádebiy portretin pedagogikalıq texnologiyada oqıtıwdıń usılları

Búgingi kúnde gárezsiz rawajlanıw jolınan baratırǵan mámleketimizdiń úzliksiz bilimlendiriw sistemasın keń jaydırıw, jańa sıpat basqıshına kóteriw, oǵan aldınǵı pedagogikalıq hám axborot texnologiyaların engiziw hám bilimlendiriwdiń nátiyjeliligin asırıw mámleket dárejesine kóterildi. Dúnyanıń tez pát penen globalasıp rawajlanıp baratırǵanlıǵı ayrıqsha axborot áleminiń keńnen en jayıp baratırǵanlıǵı basqa tarawlar sıyaqlı tálim-tárbiya protsesine de óz tásirin tiygizbekte. Globalasıw dáwiriniń internetke uqsas eń tez hám nátiyjeli quralları jaslardı ózine sonshellı tarta aldı, nátiyjede, bilimlendiriw orınlarındaqı ápiwayı hám awızeki sabaqlardı tez pát penen innovatsiyalıq pedagogikalıq texnologiyalar menen jedellestiriw zárúrliligin kún tártibiniń eń áhmiyetli wazıypasına aylandırdı. Atap aytqanda, ulıwma bilim beriw mekteplerinde alıp barılıp atırǵan hár bir sabaq eń jaqsı pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında shólkemlestiriw oqıtıw nátiyjeliligin sezilerli dárejede ósiwine alıp kelmekte. Búgingi kúnde bilimlendiriw baǵdarında qánigeler tárepinen islep shıǵılıp, ámeliyatqa qollanıwǵa usınılıp atırǵan innovatsiyalıq texnologiyalardan eń qolaylı hám nátiyjelilerinen biri bul mashqalalı oqıtıw texnologiyaları esaplanadı.

Sabaq nátiyjeliligi, tiykarınan, oqıw procesinde qollanılatuǵın pedagogik texnologiyalarǵa baylanıslı¹ Kórkem shıǵarmada jazıwshı jámiyetlik turmıstaǵı, adam táǵdirindegi qanday da bir máselelerdi, problemalardı kóteredi. Usı problemalardı qozǵaw arqalı óziniń aytajaq oy-pikirin,

⁶ Айжанова З. Әдебиет сабағында И. Юсуповтың шығармаларын үйрениў. Нөкіс. «Билим», 1993.

⁷ Пирниязов Ж. Әдебиет оқыў. (5-класс ушын). Нөкіс. «Қарақалпақстан», 2003.

⁸ Палымбетов К., Пирниязов И., Бердимуратов Р. Әдебиетті оқытыў методикасы. Нөкіс, 2009.

¹ Marshall L, Rowland F. A Guide to learning Independently. Ldn, 1998.220p.

basqasha aytqanda ideyasın beredi². Tema-bul kórkem shıǵarmanıń sáwlelendiretuǵın turmıslıq materialı, syujetlik materialları.²

Interaktiv oqıtıw-biliw iskerliginiń arnawlı forması. Ol anıq hám boljawlı maqsetke iye. Usınday maqsetlerdiń biri oqıw protsessine qolaylı jaǵday jaratıw bolıp tabıladı. Sonda oqıwshı óziniń jetiskenligin, intellektual dárejesin sezinedi. Bilim alıw waqtındaǵı oqıwshılardıń birgeliktegi iskerligi, oqıw materialların ózlestiriwi hár bir adam óz jeke úlesin qosatuǵının, bilim hám pikir almasıwın kórsetedi.

Shaqırıq-pikirlew-oylaw fazalarında bir neshe onlaǵan usıllar, sonıń ishinde interaktiv usıllar bar:

1. Shaqırıq: Mashqalalı sorawlar, oylanıń (jup-juptan bóliniń), Aqıl hujimi, klaster, Erkin xat t.b.

2. Mazmunǵa sáykes pikirlew: «Avtorǵa soraw»; «Bilemen, bilmekshimen, bildim»; «Eki tárepli kundelik»; «Jarǵı», «İnsert», «Pikir talası» t.b.

3. Oylaw (refleksiya): «Sinkveyın»; «Jarǵı-2»; «Ush basqıshlı interv`yu»; «Maǵan sońǵı sóz beriń» t.b.

Házirgi zaman bilim beriw usıllarınıń klassifikatsiyası

I. Oqıw maǵlıwmatların túsiniw, bilimlerdi bekkemlewge xızmet etetuǵın pertsivtiv (ózlestiriw) protsessin támiyinleytuǵın usıllar:

-lektsiya, gúrriń, tusindiriw;

-kórsetpelilik, illyustratsiya, video usıl.

---

² <https://www.ru-science.com/...scopus/obnovlennyj> 92-96-bet.

II. Oqıw maǵlıwmatların ózlestiriw, síndiriw, bekkemlewge xızmet etetuǵın reproductiv (aktivlikti shólkemlestiriw) oqıtıwshınıń tikkeley bassılıǵında oqıwshılardı iske salıw usılları:

-kitap penen islesiw;

-laboratoriya jumısları;

-shınıǵıwlar

III. Bilimlendiriwge dodalaw (talqılaw) hám rawajlandırıwshı xarakter beriwshi, oqıwshılardıń ónimli iskerligin támiyinlewge xızmet etetuǵın usıllar:

-oqıw sáwbeti;

-kópshilik penen sáubet;

-pikir tartısı (diskussiya);

-aqıl hujimi;

-isbilermenlik yaki rol`li oyınlar;

-pinbard

IV. Oqıw mashqalaların tusiniw, dodalaw, óz betinshe bilim alıwdı arttırıwǵa xızmet etetuǵın usıllar:

-mashqalalalı tapsırmalar usılı:

-jeke ámeliy usıllar:

-proektler usılı.

Sabaq rejesi ne?

- háreket kartası
- jol basshı
- strategiya-kutilgen nátiyjege qaray qádemler
- tayar usınıs: tekseriw ushın.

Sabaq rejesi

Sabaq rejesi-toltırılıwı kerek bolǵan hám faylda saqlanatuǵın forma emes, bálkim islep shıǵarılatuǵın hám rawajlandırılıwı kerek bolǵan format.

Sabaq rejesiniń abzallığı

Sizge sabaq mazmunın esletip turadı.

Sizge «aǵımda» bolıp turıwǵa járdem beredi.

Rejelestirilgen temadan shıǵıp ketkenińizde Sizge pikirińizdi jámlep, durıs dawam ettiriwdi kórsetedi.

Sizge qaysı waqıtta hám qanday audiovizual qurallar kerekligin kórsetedi.

(Barri Smit hám Brayan Delxae)

45 minutqa esaplangan sabaqtıń ulıwmalastırılǵan rejesi

waqıt	Sabaq basqışları	Derekler
--------------	-------------------------	-----------------

5	<p>1. Kirişiw bólimi</p> <ul style="list-style-type: none"> -Oqıwshılardıń ruwxın kóteriw -Aldıńǵı sabaq penen baylanıstırıw -Taza temanı tanıstırıw -Maqsetin tusindiriw 	
30	<p>2. Sabaq rawajlanıwı:</p> <ul style="list-style-type: none"> –Sabaqtıń tiykarǵı bólimi - Bilgennen bilmegenge -Jańa bilim, kónlikpe payda etiw -Oqıwshılarga kómeklesiw hám tuwrı baǵdar beriw -Oqıwshılar jańa tusinik yamasa kónlikpeni ámelde sınaydı. 	
10	<p>3. Juwmaqlawshı bólim:</p> <ul style="list-style-type: none"> –Alınǵan bilimlerdi ámelge asırıwǵa járdemlesiw -Sabaqqa baha beriw -Sorawlar -Úyge tapsırma 	

Sabaq jobasınıń tómendegishe basqışlarǵa ajratıp, waqıt ólshemin belgilew múmkin.

№	Sabaq basqışları	Waqıt
1.	Shólkemlestiriw	2 minut

2	Úyrenilgen temanı soraw	10 minut
3	«Aqıl hújimi»	6 minut
4	Toparlarda jumıs	10 minut
5	Topar jumıslarınıń juwmaqları	12 minut
6	Sabaqtı juwmaqlastırıw	3 minut
7	Úyge tapsırma	2 minut

Texnologiyalıq karta

Tema:		
Maqseti, wazıypaları		
Sabaqtıń mazmunı		
Sabaqtı shólkemlestiriw	Usıl texnologiya Forma Qural Bahalaw	
Kútiletuğın nátiyje	Oqıtıwshı	Oqıwshı
Kelesi jumıs rejesi		

«Aqıl hújimi» usılınıń texnologiyalıq kartası

İskerlik basqışları	Oqıtıwshı iskerligi	Oqıtıwshı iskerligi
1. Tayarlaw basqışhı	Temanı anıqlaydı, maqseti, nátiyjelerdi bahalaw haqqında	
2. Pikirlerdi alısıwǵa kiriw basqışhı	Temanıń maqset, nátiyje hám bahalaw normasın daǵaza etedi. Miyge hujim usılı maqsetti ámelge asırıw quralı ekenin tusindiredi	
3. Pikirlerdi kirgiziw basqışhı	Pikirlerdi magnitofon, video, qaǵazǵa, taxtaǵa jazıp alıwdı shólkemlestiredi	Mashqalanı sheshiw boyınsha pikir hám usınıslar haqqında sáubet jurgizedi.
4. Tallaw basqışhı	Bahalaw normasınan kelip shıǵıp, alǵa qoyılǵan pikirlerdi tallawdı shólkemlestiredi	Bildirilgen pikirlerdi usınıslardı topar bolıp tallaydı. Maqsetke muwapıqların anıqlaydı.
5. Juwmaq jasaw tallaw hám bahalaw basqışhı	Oqıwshılar tárepinen ámelge asırılǵan iskerlikke juwmaq jasaydı, tallaw isleydi, bahalaydı	O`z-ózine baha beriwi mumkin.

İs jobası:

Sabaqtıń teması: Berdaq shıǵarmalarınń hayal-qızlar tematikası

Sabaqtıń turi: Birlesken sabaq.

Sabaqtıń maqseti: Shayırdıń hayal-qızlarǵa tematikasındaǵı shıǵarmaları menen tanısıw.

Tarbiya beriw: Shayırdıń qosıqlarınıń tárbiyalıq áhmiyetin tusindiriw.

Rawajlandırıw: Shayırdıń hayal-qızlar temasına baylanıslı qosıqlarınıń tiykargı ideyası hám mazmunın aytıp beriw.

Sabaqtıń barısı:

1. Shólkemlestiriw.

Klasqa kelip oqıwshılar menen sálemlesemen. Klastıń tazalıǵına itibar beremen. Pordıń bar joqlıǵın klastaǵı parta stullerdiń tazalıǵına itibar beremen. Náwbetshi arqalı oqıwshılardıń qatnasın alaman.

2. Taza tema:

Taxtaǵa taza temanı hám sáneni jazaman. Taza temanı túsindirmesten aldın ótiletuǵın temanıń tárbiyalıq áhmiyetin tusindiremen.

Kórkem shıǵarmalarda hayal-qızlardıń obrazın jasaw, olardıń aqıl-parasatlılıǵın súwretlew qaraqalpaq fol`klorınıń, klassik ádebiyatınıń eń bir unamlı sıpatlarınıń biri dep qarawǵa boladı. Buǵan kóp sanlı qaraqalpaq dástanları mısál bola aladı. Fol`klordıń usı jaqsı dástúri jazba ádebiyatta dawam etti. Ataqlı Jiyen jıraw "Posqan el" tolǵawında jarlı qız Minayımnıń ayanıshlı táǵdirin sáwlelendirdi. Demek, bul temanıń ullı shayır Berdaqtıń dóretpelerinde úlken orın iyelewi tábiyiy nársese.

Feodallıq dáwirde ústemlik etken ádalatsızlıq, nızamsızlıq hayal-qızlardıń turmıs, muhabbat erkinligine, jámiyetlik turmısqa aralasıwına múmkinshilik bermedi.

Berdaq ta progressiv oy-pikirdegi shayır sıpatında bunday máselelerden shette qalğan joq. Ol bunday patriarxallıq tártiplerge qarsı shıqtı. Ol hayal-qızlardıń óz súygenine qosılıwı, erkin ómir súriwi ideyasın kóterip, qaraqalpaq hayal-qızlarınıń bas erkinligin árman etip jırlağan shayır boldı.

Tikkeley hayal-qızlar temasına arnalğan Berdaqtıń onlağan shıǵarmaları bar. Bulardıń bárinde de shayır sol dáwirdegi kózi jaslı, júregi sherli qaraqalpaq hayal-qızlarınıń haqıyqat tárepdarı sıpatında kózge túsedı. "Oylanba", "Kelin" qosıqlarında Berdaq hayal-qızlardıń adam shıdamaslıq awır jaǵdayın aytıw menen birge, olardıń bas erkinligine iye dáwranın árman etedi. Shayır "Kelin" qosıǵında :

"Artıq seniń aqıl-oyıń,
Tal shıbıqtay, hám de boyıń,
Qarma-jarma bolıp toyıń,
A`rman menen, tursań kelin.

Qorlıq, azap kórgen kúniń,
Qapalıqta ótti túniń,
Erkin shaǵlap shıqpay úniń,
Qapalıqta, tursań kelin..."

dep jazıp, hayal-qızlardıń aqıl-parasatın, olardıń basındaǵı awır kúndi súwretlew menen birge, "Teńińdi tap", eski dástúrdiń qulı bolğan adamlardıń kewline qarap, óz ómirindi qorlama dep aqıl beredi:

"Usı bastan etip talap,
Kisi ushın júrme jılap,
Erterekten teńińdi tap,

Matawlıqta, turma kelin¹.

"Oylanba" qosıǵında da shayır hayal-qızlardı óz maqsetine jetiw jolında batıl háreket etiwge shaqırdı :

1. Berdaq tańlamalı shıǵarmaları. Nókis. "Qaraqalpaqstan" 1987.

Opasız ol sózi jalǵan,

Súygenińe hesh oylanba,

Qapa bolma, teńińdi izle,

Xor bolmastay jerdi gózle..."

Berdaq "Zamanda" qosıǵında da óz zamanınıń hayal-qızlardı huqıqsızlıqqa duwshar etken iplas táreplerin, hayal-qızlardıń basına túsken awırmanlıqların áshkaralaydı.

"Qız jawanlar súygenine ketpedi,

Shaǵlap kúlip teńi menen júrmedi.

Bul pikirler Berdaqtıń basqa qosıqlarında da ayqın túrde bayan etiledi hám olar shayırdıń ózi ómir súrgen dáwirdegi zamanǵa degen narazılıǵın taǵı da ótkirlestirip kórsetedi.

Hayal-qızlardıń awır turmısına shayırdıń ayanısh sezimin bildiriwi onıń "Kórdim" qosıǵına da tán :

Jete almay paqır niyetke,

Jılap turǵan qızdı kórdim¹

Bul qatarlarda da hayal-qızlardıń erksizlik, malǵa satılıw jaǵdayı ashıq súwretlenedi. Biz shayırdıń shıǵarmalarında onıń sol dáwirdegi tártiplerge, hayal-

qızlardı tek oshaq basınıń adamı dep qarawshı feodallıq kózqarasqa pútkilley qarsı bolǵanlıǵın ayqın kóremiz.

Berdaq hayal-qızlar huqıqı, tenligi haqqındaǵı pikirleri boyınsha óz zamanlaslarınıń kópshiliginen alda boldı. Berdaq bul tuwralı batıl, progressiv, demokratiyalıq pikirler ayttı, hayal-qızlarǵa húrmet, súyispenshilik sezimlerin bildirdi, olardıń pákligin, gózzallıǵın jırladı.

1. Berdaq tańlamalı shıǵarmalari. Nókis. "Qaraqalpaqstan" 1987.

Úy tapsırmasın soraw hám taza temanı bekkemlew.

Úyge qanday tapsırma berilgenin bir oqıwshıdan sorayman. Sabaqqa kimler tayar ekenligin barlayman. Tayarlanbay kelgen oqıwshılardı ne sebepten tayarlanbay kelgenligin sorayman. Usınnan keyin 4-5 oqıwshıdan uyge berilgen tapsırma boyınsha ortaǵa sorawlar taslap hár bir oqıwshı boyınsha uyge berilgen tapsırmanı sorap bolǵannan keyin taza temaǵa baylanıslı hár bir oqıwshıǵa 2-3 soraw berip taza temanı qalay tusingenligin anıqlayman.

4. Úyge tapsırma beriw.

Berdaq Ğarǵabay ulı. «Oylanba» qosıǵınıń 6 kupletin yadlaw.

Qaraqalpaq xalqınıń ullı shayı- Berdaqtıń miyrasları tereń mazmunlıǵı hám pikirlew dúnyasındaǵı danıshpanlıǵı menen xalıqtıń ruwxıy iygiligine aynalıp otır. Onıń dáretpeleri dúnyaǵa káz qarastarı óziniń originallıqları menen tek qaraqalpaq shayırları ishinde de ayrıqsha ornı iyeleydi.

Sonlıqtan Berdaqtıń tvorchestvosı hár tárepleme tereń úyrenilip atır. Respublikamızdaǵı kóp ǵana ilimpazlar N.Dáwqaraev. Q.Ayımbetov. I.Saǵıtov. N.Japaqov. M.Nurmuxammedovlar ádebiyat tarawında tutqan ornın, jámiyetlik oyńar tariyxında atqarǵan ornın belgilep beriwge háreket etti. Usınday talant iyesi Berdaqtıń bay tvorchestvosın iyelewshi ilimpazlardıń qatarına jańadan B.Qurbanbaev qosıldı.Ol jaqında ózbek tilinde «Berdaq ijodi» atlı kitabın

shıǵardı. Miynetke belgili ilimpaz filologiya ilimleri doktorı M.Qoshjanov arnawlı túrde redaktorlıq etken.

Kitap Berdaqtıń ómiri hám tvorchestvosı boyınsha ocherk xarakterinde jazılıp kirisiw hám mazmunlı juwmaqlawdan tısqarı jeti bólimnen ibarat. Qaysı bir shayırdıń bolmasın ádebiy tvorchestvosındaǵı rawajlanıw jetiskenliklerin anıqlaw zárúr bolsa, aldı menen onıń jasaǵan dáwirin hám ómirin úyrenbey ilimiy túrde sheshiw qıyın. Sonlıqtan B.Qurbanbaev sóz etpekshi bolıp otırǵan kitabında shayırdıń bir ómir turmısı hám ol jasaǵan tariyxiy jaǵdaydaǵı progressiv qubılıslardı óz dáwiriniń jetik aldınǵı qatarlı adamı sıpatında seze biliwi, ásirese russ xalqı menen doslıq birlikte bolıw ideyalarınıń kóriniwleri mazmunlı sóz etilgen. Sonlıqtan, avtor óz miynetinde Berdaq lirikasındaǵı áhmiyetli-siyasıy motivlerge arnawlı analiz etken. Bunda shayırdıń ózi jasap tvorchestvosı dóretken jámiyetlik jaǵdayına kóz qarası, óz dáwiriniń sociyallıq dúzimindegi nuqsanlardı kritikalawı, demokratiyalıq, gumanistlik ideyalardı propondalaǵan, ásirese, hayal-qızlar teńligin jırlaw máselelrindegi jetiskenliklerin, xalıq baxtı, miynetkeshlerdiń baxtı ashıp , ármanın sóz etiwdegi shayırlıq talantın, ideyalıqtı ashıp beredi. Berdaq óziniń jámiyetlik turmısqa bolǵan ótkir pikirlerin satirslıw hám yumorlıq qosıqlarında da júzege shıǵardı. Bunda shayırdıń satiralıq qosıqlarınıń dáslepki úlğileri jámiyetlik lirikalarında yaǵniy tábiyatı boyınsha «satira emes», al, realistlik lirika xarakterindegi shıǵarmalarında qarasıp ketkeni isenimli dálillendi. Berdaqtıń satiralıq hám yumor janrın qaraqalpaq klassik ádebiyatında bálent basqıshqa kótergeni, onı tematikalıq jaqtan hám sheberlik tárepten bayıtqanı, ásirese, ideyalıq anıqlıq, kórkemlilik jaǵınan stillik tárepten ayrıqshalıqqa erisiw, kórkem súwretlew hám tili jaǵınan dál bayanlaw onıń bul janrdǵı jetiskenlikleri eknligi aytıladı.

B.Qurbanbaev, sóz etip otırǵan miynetinde Berdaqtıń oǵada bay didaktikalıq kóz qarasarındaǵı jaslarǵa bergen úgit, aqıl-násiyatlarınıń mazmunlıǵına da analiz júrgizedi. Shayırdıń tvorchestvosında didaktikalıq poeziyanıń orın alıwınıń jámiyetlik hám dástúrlük sebeplerin ashıp, didaktikalıq shıǵarmalarındaǵı tiykarǵı ideya adamlardı morallıq jaqtan jetilisen, ideyal minez-qulqlı etip qalıplestiriw delingen. Ásirese, Berdaqtıń aǵartıwshı shayır ekenin tastiyqlay otırıp , jaslarǵa

ilim-bilim úyreniwdi, unamli minez-qulıqlı, ádepli bolıwdı nasıyatlağanların oğada jaqsı gáp etedi. Shayır tvorchestvosında miynetti súyiwshilik, kishi peyil bolıw, durıs sózlilik, hújdanlı, keleshektiú kóre biliwge umtılıw t.b unamli etikalıq qásiyetlerge shaqırıwshı qosıqları áz dáwiri talap etken jámiyetlik mativler menen afarizmlerdi bayıtqanın bunıń házirgi kúnde de óz áhmiyetin joyıtpağanın bayanlaydı. Bunnan keyin Berdaqqa tariyxiy poemalardı jazıwda úlgi, órnek bolğan shıǵıs shayır- tariyshılarınıń tásiiri tariyxiy haqıyqatlıqtı bayanlawda shayırlıq fantaziyaadan zor paydalanğanın tariyxiy kórkem ádebiyatqa túsiriwdegi sheberligine toqtap, shayırdıń «Shejire» «Aydos baba» «Ernazar biy»

«Aqmaq patsha» t.b. dástanlarına analiz jasap, xalıq tariyxın úyreniwde bul dástanlıardıń hám ulıwma Berdaq tvorchestvosına toqtap bálent ideyalargá erisiwinde shıǵıs ádebiyatınıń, sonıń ishinde tuwısqasn ózbek shayırlarınıń tásiiri oğada ullı. Bul jaǵdaylardı sóz etip otırǵan kitaptılń «Ózbek ádebiyatı hám Berdaq» atlı bóliminde ayılǵan. Bunda Berdaqtıń túrk tilles xalıqlardıń folklorın jaqsı bilgenligin bulardan tısqarı shıǵıstıń ullı oyshıl shayırı Nawayıdan sawat ashqanlıǵın ideyalıq jaqtan jetiskenliklerdi kóp úyrenengin sonday-aq, Xorezmli shayırlar Munis, Agaxiyıldan órne4k alǵanlıǵıda gáp boladı. Usınday óz-ara ádebiy tásir máselesinde ullı Berdaqtan da XIX ásir aqırı XX ásir basında jasaǵan bir qansha ózbek klassik shayırlarınıń da shayırlıq sheberlikleri, ideyalıq jetiskenliklerin úyrengenliklerin, ásiirese bul máselede Xorezm shayırı Áwez Otar ulı, Ózbek xalıq shayırı Islam Nazar ulı, t.b. Berdaqtaǵı zor talanttan úlgi alǵanın shayırdıń ózbek folkloronıń rawajlanıwına da zor tásirleri tiygenin qızıqlı faktler menen dáliylleydi.

Sonday-aq Berdaqtıń tańlawlı shıǵarmaların usı waqıtqa shekem ózbek tiline awdarıp, úsh márte baspadan shıqqanlıǵı, ózbek kitapxanları shayıır poeziyasın súyip oqıytuǵınlıǵı, bul awdarmanı islewde shayıır Mirtemirdiń xizmetiniń ullılıǵı gáp etilip, Berdaq qosıqların ózbek tiline awdarılıw sebepleri de kewil bólingen.

Miynet Bedaqtıń tvorchestvosı boyınsha ózbek kitapxanlarına ıqsham, konkret, ayılǵan oğada jasqı maǵlıwmatlar beredi. Avtor shayırdıń ullılıǵın, talantındaǵı órneklilikti, onıń Orta Aziya shayıır oyshıllarındaǵı ornın, shıǵarmalarındaǵı

ayırmashılıqlardı, tuwısqan xalıqlar ádebiyatın rawajlandırıwdagı ornı hám áhmiyetin kútá jaqsı ashıp bergen. Avtorğa Berdaqtı izertlewdegi tabıslarına ráxmet aytıw menen birlikte doslıq máslahat pikirimizdi de bildirmekshimiz, B.Qurbanbaev óziniń bul kitabında «Berdaq» degen attıń mánisine toqtap (13 bet) bul at shayırdıń laqabı emes, al ústem klass wákilleriniń Berdimurattı “Berdaq” dep kemsitip xorlawına, atın durıs aytpay shontıyıp qoyǵanınan dep pikir júrgizedi. Bizińshe bul qaraqalpaq xalqınıń túsiginde bul eziwshi klass wákilleriniń masqaralawshı atı emes, al haqıyqat óz xalqınıń shayırdı sıylap súygenlikten qoyǵan atı. Kópshilik jaǵdayda Berdimurat sıyaqlı attı Berdaq dep aytıw xalıq dástúrine jaqsı kórgenliktiń tásiri.

Kitaptıń qunlılıǵın bul sıyaqlı kemshililer tómenletpeydi. Miynet Berdaqtıń 150-jıllıq toyına B.Qurbanbaevtıń, oǵada bahalı sawǵası bolıp esaplanadı.

«Aqiliy hújim»

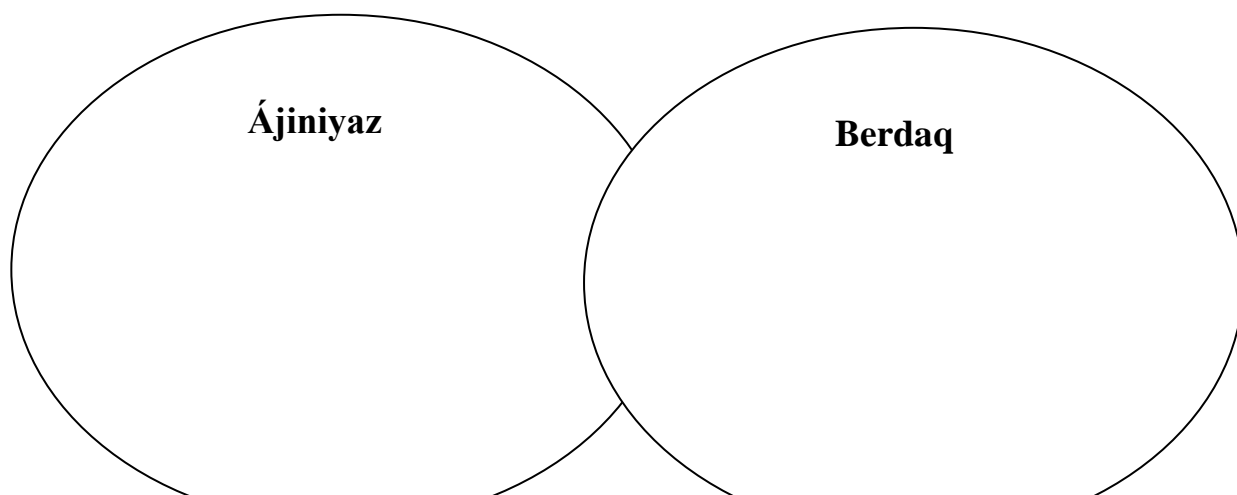
Bul metodta belgili bir tema tiykarında belgili mashqalalardı sheshiw talap etiledi. Misalı Ajiniyaz Qosibay uliniń shıǵarmalarında ne sóz etiledi? Bunda oqıwshılar berilgen soraw tiykarında hár tárepleme pikir aytadı. Shinıǵıw qatnasiwshıları soraw tiykarında ózi pikir júritiw óz pikirini ashıq bildiriw jaǵdayları keltirip shıǵaradı. Hár bir oqıwshı yáki talaba tárepien bildirilgen pikir hám ideyalar mazmunı anıqlap barıladı. Bul bolsa ortaǵa taslanǵan pikirlerdi anıq hám durısın taslap aliw imkanin beredi. Bunnan tısqari ayılǵan pikirlerdi bahalaw hám xoshametlew náwbettegi pikir hám ideyalardıń payda bolıwına sebepshi boladı. Hár bir oqıwshı yáki talabı óziniń jeke pikir hám ideyalarına tiykarlanǵan halda olardı ózletirip alıw múmkin. Egerde olardıń pikirleri bahalanıp barılatuǵın bolsa, oqıwshı yáki talabalar dıqqatların, jeke pikirlerin qorǵawǵa kirisip ketedi, náteyjede olar jeke pikirlerdi alǵa súrmeydi hám waqıttan utıladı. Bul metodtı qollawda tiykarǵı maqset

oqıwshı yáki talabalardı belgili bir mashqala yáki sorawlar tiykarında keskin oylaw, pikir júritiwge baǵdarlawdan ibarat. Shınıǵıw waqtında usı metoddan nátejeli paydalanıw ushın tómendegi qaǵıydalarǵa ámel qılıw lazım:

Oyin qatnasıwshıları ózlerin erkin tutıwlarına sharayat jaratıp beriw ;

1. Ideyaların jazıp barıw ushın jazıw taxtaların tayarlap qoyıw ;
2. Mashqala yáki sorawlardı taslap alıw ;
3. Oyin dawamında ámel qılıw lazım bolǵn sharayatlardı belgilew, oqıwshılardıń ruwxiy dárejesin úyreniw ;
4. Bildirilgen ideya hám pikirlerdi jazıp barıw ;
5. Dáslep qaǵazǵa jazılǵan pikirlerdi taxtaǵa ildirip qoyıw ;
6. Bildirilgen pikirlerdi anıq múnásebet hám jeke ideyalar menen bayıtıp barıw ;
7. Basqlar tárepinen bildirilgen hár bir pikir ústinen baqlaw júrgiziw, olar arasında bir-birine bolǵan húrmetti oyatıw ;
8. Bildirilgen pikirlerdi durıs saylap alıw ;

Venn diagramması

Bul eki temanı bir-birine salıstırıp ótiwge qolaylı usıl esaplanadı. Bul usıl eki sheńber kórinisinde aylana sızıqları qosılıp, eki tárepke jazıwshı turmısı, shıǵarma yáki obrazlarına tiyesli derekler, sanlar, sáneler, belgiler jazılıp, ortada eki sheńberdi qosılıwı náteyjesinde payda bolǵan boslıqta bolsa eki jazıwshı yáki shayırdıń shıǵarma obrazına tiyisli túrli pikirler, ideyalar kórinisi, mazmunı aytılıp beriledi. Bir qaraǵanda ápiwayı kóringeni menen bul usıl oqıwshılardıń pikirlew qábiletin asıradı, este saqlawın kúsheytedi. Bul yáki bul tema ústinde erkin islewge iytermeleydi. Eki temanı ulıwmalıq indevidual, yaǵniy tek ózine tiyisli tárepleri tez anıqlaydı. Tema tez hám uzaq waqıt este qaladı. «Diagramma vena» oqıwshını sergeklikke sharlaydı. Oqıwshılar 4-5 den kishi toparǵa bólinip jámi 15 ke ajıraladı. Birinshi topar sheńberdiń oń tárepin, ekinshi topar sheńberdiń shep tárepin, úshinshi topar eki sheńberdiń qosiliwinan payda bolǵan boslıq ústinde isleydi. Taza temni tez eslep alıwǵa járdemlesedi. Topardaǵı qalǵan oqıwshılar bolsa, baqlawshılar yaǵniy «Diagramma vena» ústinde islep atırǵan topardıń háreketlerin baqlap otıradı, hátteki bahalawları da múmkin. Sabaq, taza tema uzaq waqıt este saqlanıp qalıw múmkin. Diagramma vena túrli ideya, pikirlerdi keltirip shıǵaradı. Oqıwshılardı oylandıradı hám erkin pikirlewge úyretedi. Búgin tálim-tárbiya processinde dáwir talabına say ráwishte ámelge asırıwdıń eń zárúr bólegi bolǵan zamangóy sabaqtıń hár biri oqıwshı jaslar ushın ózine tán ózgeheli menen parıqlanadı. Tiykarınan, sabaqqa isenim menen kelip, óz muǵallimin ayırıqsha húrmet penen kútip alıw sezimin oyatadı. Muǵallim sabaq waqtında oqıwshılarǵa tuwrı jol-joba berip tursa, sabaqti ózlestiriwi qıyın bolǵan balalar belsene qatnasıwǵa aylanǵanın ózleri bilmey qaladı.

II BAP. BERDAQTIŃ ÁDEBIY PORTRETIN OQITIW METODIKASI

(Klaster metodu)

Klaster metodu pedagogikalıq hám didaktikalıq strategiyanıń bir forması bolıp, ol oqıwshılardı ıqtıyarlı máseleler jóninde erkin, ashıq hám shaxsiy pikirlerdi biymálel bayan etiw ushın sharayat jaratıwǵa járdem beredi. Klaster metodu anıq obektiv jetilispegen pikirlew forması bolıp tabıladı. Onnan paydalanıw insan miy iskerliginiń islew printsipi menen baylanıslı ráwishte ámelge asırıladı.

XIX ásirdegi Berdaq shayırlıq lirikalıq úyreniwdiń jáne bir usılı klaster metodu bolıp tabıladı. Oqıwshılardı tarmaqlarǵa bóliw - bul temanı oylawdıń rawajlanıwın, úyrenilip alǵan túsinikler menen baylanıslı alıw uqıplılıǵı qanday da bir urıs dáwirindegi qosıq boyınsha erkin hám ashıq oqıwshıǵa oylawdı úyretetuǵın pedagogikalıq metod bolıp esaplanadı.

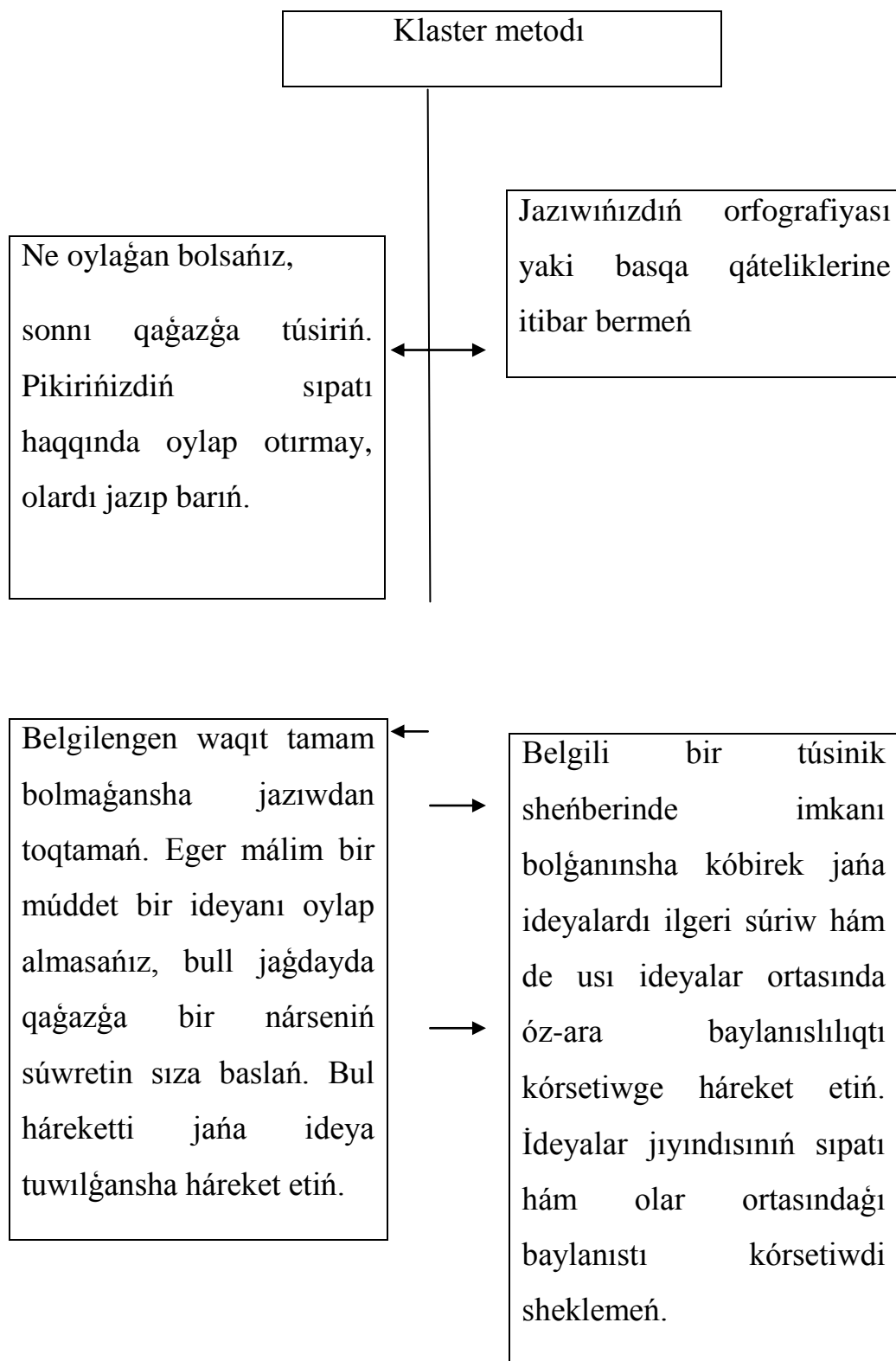
«Klaster» sózi toplam degendi ańlatadı. Klasterge bóliw, oylawǵa stimul bolıwı ushın qollanıladı. Tiykarınan bul metod jańa túsinikler boladı, bar bolǵan bilimlerde jol ashıp beredi hám belgili bir tema boyınsha oylanıw, túsinikti rawajlandırıw barlıǵın payda etedi. Klasterge bóliw urıs dáwirindegi qaraqalpaq lirikalıq qosıqlarǵa qalay úyretetuǵın bolsa, solay qollanıw maqsetke muwapıq bolar edi. Klasterdiń dúziluw usılı.

1. Klass taxtasına XIX ásirdegi Berdaq lirikalıq qosıqlar boyınsha tema jazıladı.

2. Usı temaǵa baylanıslı sóz yamasa usınıs jazıladı. Máselen, XIX ásirdegi Berdaq lirikalıq qosıqlar boyınsha úyreniw eń áhmiyetli máselelerdiń biri. Usı dáwirdegi shayırlardıń qosıqların tallaw hám kórkemlep oqıw oqıwshılardan kóp juwapkershilik talap etedi.

3. XIX ásirdegi Berdaq lirikalıq qosıqlar boyınsha baylanıslı túsinik hám pikirler oqıwshılar tárepinen jazıladı.

4. XIX ásirdegi Berdaq lirikasına qansha pikirler bolsa, oqıwshılar sonsha jazıwı múmkin.

Berdaq shayırdın zaman xarakterin “Bilmedim”, “Pana ber”, “Kózim”, “Bolmadı”, “Ayrılıq”, “Eken” shıǵarmalarında bir neshshe mártebe tákirarlangan. Bunday xalıq ómirlerine xarakterli bolǵan tariyxıy waqıyalardı el, xalıq aldında qayta-qayta tákirarlap aytıw, onı adamlarǵa ol haqqında túsindiriw, bul jámiyetlik pikirlerdi adamlarǵa maqıllatıw, onı dóretiwshiliginiń baslı printsipi etip alıp júriw XIX ásir klassik ádebiyatında Berdaq shayırdı dóretiwshiligine ǵana tán qubılıs boladı.

Berdaq shayırdın lirikalıq shıǵarmaların úyreniwde oqıtıwdıń metod hám usıllarınan orınlı paydalanıwǵa boladı. Qaraqalpaq klassik ádebiyatında Berdaqtıń lirikalıq qosıqların oqıwshılarǵa túsindiriwde muǵallimnen úlken juwapkershilik talap etedi. Mektep oqıwshılarına XIX ásir qaraqalpaqlardıń kúndelikli, tariyxıy waqıyalarǵa bay bolǵan lirikalıq shıǵarmaların úyretiwdiń jańasha usıllarınan paydalanıw kerek.

Berdaq shayırdı bul awır jámiyetlik qurılıstı, onıń jaman aqıbetlerin xalıqqa, óz zamanlaslarına dóretiwshi hár qıylı priem usıllar menen, hár qıylı temalarda hár qıylı estetikalıq tásirli oylar menen, ideyalar menen, ájayıp kórkem obarzlılıqlar menen adamlardı isenimlerge, inanımǵa iytermeleydi. Ol “Bilmedim” degen shıǵarmasında zamannıń tarlıǵınan júziniń qapalıqtan sarǵayıp ketkenligi, ómirleriniń japa shegip qorlanganlıǵı, bunday ómirde ne qıların bilmey sarsan keskinlikke túsingli aytılsa, “Dáwrán” dep atalatuǵın shıǵarmasında bul zamanda tamasha tádiriylerge ómir keshirip kiyatırǵanlıǵı xalıq ármanlarına kórsetilgen. Adamlar bul dúnyaǵa adam bolıp kelgenlikleri menen ómiriniń mal-dúnyasız, ash jalańash áweregershilik penen ótiwi, teńsizlik adamlardıń dúnyaǵa kereksizdey bolıp qalǵanlıqlarına nalıńnadı. Mısalı:

Boldım jurtım maǵan qıyın,
Mal bolmadı jıyın-jıyın,

Qayda maǵan bergen sıyıń,

Meni áwere ettiń dáwran.

Astımda joq kólik eshek,

Tósengenim topıraq kesek,

Malı joqtı ettiń ósek,

Kúlki ettiń bizdi dáwran-dep jazadı¹.

Bul jámiyetlik ómirde bolıp turǵan Berdaq shayır zamanındaǵı real xalıq ómiri. Shayır dáwran haqqında durıs juwmak shıǵaradı. Bul shayırdıń zaman xarakteri haqqında ashıq ayılǵan poetik qatarlar. Shayırdıń “Pana ber” shıǵarmasında da puxaraǵa jaǵdaysız kelgen zaman túrinen el xalıq qorqınıshı berilgen.

Mısalı:

Zaman, zaman boldı zaman,

Kúnnen kúnge boldı jaman,

Qapladı kún júzin duman,

Bendege óziń pana ber?!

Zaman neshik zaman boldı,

Zaman emes, duman boldı,

Dumanında jaman boldı,

Bendege óziń pana ber?!

¹ Berdaqtiń tańlamalı shıǵarmalari. Nókis “Qaraqalpaqstan” 1987

Mómin xalıqım dım qor boldı,
Qayǵıǵa ilılıqqa toldı,
Ekken gúli báhá soldı,
Aqıbetine pana ber?!

Qaraqalpaq posar boldı,
Shólistandı basar boldı,
Neshshe qırdan asar boldı,
Xalıqqa aqıl dana ber?!

Xalıq bolǵan soń xalıq bolsın,
Qas dushpanı arıq bolsın,
Biysharaǵa jariq bolsın,

Mómin bendege pana ber?!-dep jazadı¹

Shayırdıń lirikalıq shıǵarmaların úyretiwdiń hár qıylı usıllarınan paydalana otırıp, **zigzag, insert, jeke aqıl hújimi** sıyaqlı interaktiv metodlarınan sabaq ótiw barısında qollanıp barsaq maqsetke muwapıq boladı.

Lirikalıq shıǵarmalardı úyretiw barısında «jazba dóńgelek stol» metodınan paydalanıwımız múmkin. Bul metod waqtında topar aǵzalarına qaǵaz hám ruchka kerek. Oqıwshılardıǵa mınaday sorawlar beriledi:

1. XIX ásir qaraqalpaq lirikasınıń rawajlanıw baǵdarın túsindiriw.
2. Shayır jasaǵan dáwirdegi qaraqalpaq shayırlarınıń stil`lik ózgesheliklerin ayıra biliw.

¹ Berdaqtiń tańlamalı shıǵarmalari. Nókis “Qaraqalpaqstan” 1987

3. Berdaqtıń didaktikalıq lirikası.
4. Berdaqtıń Watan temasındaǵı lirikalıq shıǵarmaları.
5. Shayırdıń «Maǵan kerek» qosıǵın tallaw.
6. Shayırdıń «Xalıq ushın» qosıǵın tallaw.

Usı sorawlardıń bárin oqıwshı qaǵazǵa jazıp onı shep jaqta otırǵan qońsılas oqıwshıǵa beredi. Ol usı pikirge óziniń pikirin jazıp qaǵazdı ózinen sońǵı adamǵa ótkeredi. Basqa variantta hár bir oqıwshı ayırıqsha reńli ruchkada jazılıwı kórsetiledi. Bul topar pikirin qalıplestiriwge hár bir adamnıń qatnasın durıs belgilep barıw imkaniyatın beredi. Awızeki «Dóńgelek stol» joqarıdaǵı birliktegi oqıw usılı bolıp, tek awızsha formada ótkeriliwi menen ajıralıp turadı. Hár bir oqıwshı Berdaqtıń lirikalıq shıǵarmalarına baylanıslı pikirdi tıńlap gezek penen ideyanı rawajlandıradı.

Qurallar: Qatnasıwshılar sanına teń konvert, ruchkalar, qaǵazlar paydalanıladı.

Maqseti: Shayır lirikasını tereńnen úyretiw, toparǵa birigip islew kónlikpelerin rawajlandırıw Nátiyje: Oqıwshılar jámáátlik másláhát aladı, tema boyınsha óziniń bilimlerini qısqa hám tereńnen iyelep aladı. Qaraqalpaq lirikalıq shıǵarmaların tiykarǵı «zigzag metodi» arqalı úyreniw usılına toqtap ótpekshimiz.

1-qádem. Klasstı kishi toparlarǵa bólemiz hám Berdaq lirikasına baylanıslı shıǵarmalardı oqıwshılarǵa bólistirip beremiz.

- A) «Balam» qosıǵı.
- B) «Xalıq ushın» qosıǵı.
- V) «Salıq» qosıǵı
- G) «Nadan bolma» qosıǵın tallaw.
- D) «Jaqsıraq» qosıǵın tallaw.

Topardıń hár bir aǵzasına úyrenip shıǵıw hám topardıń basqa aǵzalarına túsindirip beriw ushın hár qıylı material beriledi.

2-qádem. Baqlawshı toparlar Berdaq lirikasına baylanıslı materialdı úyrenedi hám onıń nátiyjelerin tayarlaydı. Baqlawshı toparı bul birdey oqıw materialına iye hár qıylı kishi topardıń aǵzaları. Baqlawshılar materialdı túsindiriwdiń usılların, jolların anıqlap aladı. Sońınan baqlawshı toparınıń basqa aǵzalarına materialdı túsindiredi hám olardıń urıs dáwirindegi lirikanı qanday dárejede túsiniw alǵanı anıqlanadı.

3-qádem. Birgelikte Berdaq lirikasını úyreniw hám tekseriw ushın óz kooperativ toparına qaytıw. Oqıwshılar óz toparlarına qaytıp keledi. Usı jerde olar gezek penen bir-birin úyrenip shıqqan materialı menen tanıstıradı. Komandanıń wazıypası hár bir oqıwshısınıń XIX ásirdegi qaraqalpaq lirikasını tolıq bilip alıwın támiyleniw.

4-qádem Jeke hám toparlıq esap beriw. Barlıq topar onıń hár bir aǵzasınıń XIX ásirdegi qaraqalpaq lirikasını tolıq biliwine juwapker esaplanadı. Topar hár bir aǵzasınıń óz bilimin kórsetiwshi sorawı mumkin. Bunı hár qıylı járdeminde iske asırıwǵa boladı. Máselen: jazba tekseriw jumısın tayarlaw, bir qatar sorawǵa awızsha juwap beriw yamasa topardaǵı basqa aǵzalardıń úyretken materialınıń yaǵnıy XIX ásirdegi qaraqalpaq lirikasını tolıq úyretiwdi tapsırıw múmkin.

XIX ásirdegi qaraqalpaq lirikasını úyreniwdiń bir usılı bul insert usılı bolıp esaplanadı. Bul usıldı ámelge asırıw ushın bir neshe qosıqlardan úzindiler keltirip hám bilgenlerin qálem menen belgilep barıw bolıp tabıladı. Solay etip úyrenip atırǵan materialdı bilimlerine hám túsiniwlerine qarap tórt túrdegi belgi qoyadı. Hár bir qatarda yamasa pikirdi belgilep barıw shárt emes. Bul belgiler arqalı XIX ásirdegi qosıqlardı anıqlawǵa boladı. Oqıwshılar sabaq barısında túsiniwlerdi sanalı qalıplestiriwde hám qatnas jasawı ushın óz pikirlerin qadaǵalap baradı. Solay etip jańa temanı óz tájiriybesi hám bilimi menen baylanıstıradı yaǵnıy pikirleydi.

Klasster dúziw qaǵıydarı

1. XIX ásirdegi Berdaq lirikasına baylanıslı pikir jazdırıw.
2. Jazılǵan pikirlerdiń orfografiyalıq qátelerine itibar qaratıw shárt emes.
3. XIX ásirdegi Berdaq lirikasına baylanıslı pikirlerdi izbe-iz jazıw.

A) XIX ásirdegi Berdaq shayır lirikasınıń tematikasın túsindiriw.

B) Oqıwshılardı watanǵa súywshilikke tárbiyalaytuǵın qosıq qatarlarınan úzindiler keltiriw.

V) Oqıwshılarda sol dáwirdiń túsiniǵine hám pikirine qosımshalar kirgiziw.

G) Oqıwshılarda adamgershilik, ádep-ikramlılıq máselelerin rawajlandırıw.

4. Oqıwshılardıń Berdaq lirikasınıń tárbiyalıq áhmiyetine bolǵan túsiniǵin rawajlandırıw. Lirik qaharman, lirikalıq shıǵarmalar sıyaqlı teoriyalıq máselelerdi keńirek túsindirip barıw. Demek, oqıwshılardıǵa bul klaster metodi arqalı XIX ásirdegi Berdaq lirikasınıń úyretiw ádebiyat muǵallımınen kóp juwapkershilikti talap etedi.

Oqıwshılardıń pikirlew kábiletin kúsheytiw, til baylıǵın rawajlandırıw, adamgershilik, watanǵa súywshilik sıyaqlı qásiyetlerdi iyelewine bul metod kóp tásirin tiygizedi.

Házirgi zaman talabı oqıtıwshılardan tek ǵana óz predmetin bilip qoymastan, bálki zamanagóy oqıw qollanbaların jaratıwda, sabaq barısın alıp barıwda zamanagóy kompyuter hám telekomunikaciya texnologiyaların qollanıwı hám bul texnologiyalarda tereńnen islewdi, olardı basqara alıwdı talap etedi.²

---

² Wright A Visual Materials for the language Teacher. Ldn. Longman, 2006. 180p.

Oqıtıwshı házirgi dáwirde qollanıp atırǵan usıl hám texnologiyalardan óz múmkinshiliginen kelip shıǵa otırıp paydalanıwı múmkin. Biz bir neshe úlgiler beremiz: Pikirlerdiń tarmaqlanıwı — bul pedagogikalıq strategiya bolıp, ol oqıwshılardıń bir temanı tereń úyreniwine járdem berip, oqıwshılardı temaǵa baylanıslı túsinik yaki anıq pikirdi erkin hám ashıq túrde izbe-izlik penen tarmaqlawǵa úyretedi. Bul usıl belgili bir temanı tereń úyreniwden aldın oqıwshılardıń pikirlew iskerligin jedellestiriw hám keńeytiw ushın xızmet etiwı múmkin. Sonday-aq, ótilgen temanı bekkemlew, jaqsı ózlestiriw, ulıwmalastırıw hám de oqıwshılardıń usı tema boyınsha túsiniklerin sızıw arqalı kórsetip beriwge shaqıradı. Bul oqıwshılardıǵa óz bilimlerin, túsiniklerin hám elesletiwleriniń dárejesin anıqlawǵa járdem beredi. Pikirlerdi tarmaqlaw tómendegishe shólkemlestiriledi:

1. Yadına kelgen hám qanday pikir izbe-iz jazıladı.

2. Pikirler tamam bolǵansha jazıwdı dawam etiw kerek, eger pikirler tamam bolsa, jańa pikir kelgenshe súwret sızıp turıń.

3. İlajı barınsha pikirlerdiń izbe-izligi hám óz-ara baylanıslılıǵın kóbeytiwge umtılıń. Usı usıl jeke, kishi topar, jámaát penen islewde qollanıwı múmkin. Toparda qollanıwı toparlar pikirin toplaw hám olardı bir sistemadaǵı qurılmaǵa keltiriwi múmkin.

1. **Bilim beriwshilik:** a) Oqıwshılardıǵa Berdaq Ǵarǵabay ulınıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqında teoriyalıq hám ámeliy túsinikler beriw; b) Shayır shıǵarmaları tuwralı bilimge iye bolıw.

2. **Tárbiyalıq áhmiyeti:** 1) Oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa, oqıw hám ilim-bilim iyelewge tárbiyalaw;

- 2) Milliy qádiriyatlarımızdı qásterlewge, watandı, el-xalıqtı súyiwge tárbiyalaw.

3.Rawajlandırıw: a) Shayır shıǵarmaları tiykarında oqıwshılardıń oy-pikiri rawajlandırıw; b) Berdaq shıǵarmaları haqqında túsiniǵin rawajlandırıw, ilimiy kóz-qarasın kúsheytiw.

-Kútiletuǵın nátiyje: a) XIX ásir qaraqalpaq klassik shayırları haqqında, olardıń shıǵarmaları tuwralı túsiniǵke iye boladı; b) Kórkem shıǵarmaǵa erkin pikir bildiriw qábileti qalıplese di.

Kórgizbe qurallar: Sabaqlıq, ilimiy kitaplar, shayırdıń qosıqlar toplamı, shayırdıń portreti, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń kartası, plakat, market, kespe qaǵaz t.b.

Sabaq barısı:

Shólkemlestiriw: (2 min). Oqıwshılar Berdaq Ǵarǵabay ulınıń ómiri hám shıǵarmaları boyınsha baslawısh klaslardan baslap-aq túsiniǵke iye. Olardıń shayırdıń haqqındaǵı bilimlerin yadlarına túsiriw maqsetinde soraw taslanadı.

Taqtaǵa kúnniń súwreti salınıp, onnan nur shashıwı kerek. Nur woqıwshılardıń járdeminde shashıladı.

Taza tema: (10 min). Muǵallım sabaqlıqtan hám Berdaq shayırdıń dóretiliwshiligi boyınsha jazılǵan alımlardıń ilimiy izertlewlerinen paydalanǵan halda, keń hám anıq etip, shayırdıń ómiri, shıǵarmaları tuwralı tolıq túsiniǵ bere biliwi kerek. Bunıń ushın muǵallım tereń teoriyalıq bilimge hám shayırdıń shıǵarmaları boyınsha keń maǵlıwmatqa iye bolıwı tiyis. Sonlıqtan da muǵallımnen temanı túsindiriwde kásiplik bilimi, pedagogikalıq, metodikalıq sheberligi talap etiledi.

Bekkemlew: (10 min). Oqıwshılar 5 toparǵa bólinedi. 1-topar ekinshi toparǵa soraw beredi. 3-topar «Baqlawshı» boladı. 2-topar úshinshi toparǵa soraw beredi. 1-topar «Baqlawshı» boladı. Usı tiykarda soraw-juwap

ótkeriledi. Pikirlerniń tolıq hám tolıq emesligi «Baqlawshılar» tárepinen baqlanıp, pikirleri tıńlanadı hám juwmaq shıǵarıladı.

Óz betinshe jumıs (10 min). Taqtada qattı qaǵazdan qıyıp islengen 12 aydıń atı jazılǵan tórt múyeshli qaǵazlar turadı. Mısalı:

Yanvar	fevral	Mart	Aprél	May
Iyun	iyul	Avgust	sentyabr	
oktyabr	noyabr	Dekabr		

Muǵallım «Yanvar» ayında qaysı oqıwshılar tuwılǵanın soraydı. Oqıwshılar qol kóteredi. Tuwılǵan kúni bar oqıwshını shıǵarıp «Yanvar» ayı dep jazılǵan qaǵazdı aladı hám artqı betine jazılǵan sorawdı oqıydı. Tapsırma usı taqılette dawam ettirilip, topar oqıwshılarınıń qaysısı birinshi juwap berse, sol oqıwshıǵa «Qızıl» kartoshka beriledi.

Sorawlar:

1. Berdaq Ǵarǵabay ulı qashan, qay jerde tuwılǵan?
2. Berdaq jasında qanday bala bolǵan, qay jerlerde sawat ashqan?
3. Berdaqtıń ómiri haqqında maǵlıwmattı qaysı qosıqlarınan bilip alıwǵa boladı?

4. Shayırdıń qaysı qosıǵında ilim-bilim izlew, onıń adamdı baxıtqa eristiretuǵını haqqında ayıladı?

5. Shayır dúnyanıń qaysı belgili danishpanları, shayırları menen tanıs bolǵan?

6. Shayır shayırlıq penen birge jáne qanday talantqa iye bolǵan?

7. Berdaqtıń jolın quwǵan qızınıń atı kim?

8. Berdaqtıń duwtarı qaysı baqsıǵa miyras etip qaldırılǵan?

9. Berdaq qashan hám neshe jasta qaytı bolǵan? Onıń shıǵarmaların jıynaw hám xalıqqa jetkiziw boyınsha juwmıs islegen alımlar?

10. Berdaq haqqında Ótesh shayır qanday qosıq jazǵan?

11. Berdaq shıǵarmalarınıń eń baslı baǵdarı ne?

12. Júzim sargaydı qapadan,

Ómirim qorlandı japadan,

Jańıldım neǵıp tobadan,

Ne bolarımdı bilmedim.

Shayırdıń qaysı qosıǵınan?

Óz betinshe jumıs (10 min). Muǵallım «Berdaq» atı menen krossvord dúzedi hám onıń sheshimin oqıwshılar tabıwı tiyis.

				1	B	İ	Y	B	İ	X	A	N
		2	Ó	T	E	Sh						
		3	F	E	R	D	A	W	S	İ	Y	
	4	B	E	R	D	İ	M	U	R	A	T	

5	H	U'	R	L	İ	M	A	N					
						6	Q	A	R	A	J	A	N

1. Berdaqtıń birinshi hayalınıń atı?
  2. Berdaq shayırdıń zamanlası?
  3. Berdaq ózine ustaz dep bilgen, onıń shıǵarmaları menen tereńnen tanıs bolǵan danıshpan?
  4. Berdaqtıń shın atı kim?
  5. Berdaqtıń baqsı qızı?
  6. Berdaqtıń duwtarı miyras yetip qaldırılǵan baqsı?
- U'yge tapsırma hám juwmaqlaw (3 min).

Eskertiw: Hár bir tapsırma juwmaqlanǵannan keyin, muǵallım topar oqıwshıların, olarda belsendi qatnasqan, sorawlarǵa durıs juwap bergen oqıwshılardı balla menen bahalap barıwı tiyis.

Tema: Berdaq Ğarǵabay ulınıń ómiri hám dóretiwshiligi

Sabaq túri: Mashqalalı sabaq, shınıǵıw.

Sabaqtıń metodi: Klaster

Sabaqtıń maqseti:

1. Bilim beriwshilik: a) Oqıwshılardıń Berdaq Ğarǵabay ulınıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqında teoriyalıq hám ámeliy túsiniqler beriw; b) Shayır shıǵarmaları tuwralı bilimge iye bolıw.
2. Tárbialıq áhmiyeti: 1) Oqıwshılardıń ádep-ikramlılıqqa, oqıw hám ilim-bilim iyelewge tárbialaw; 2) Milliy qádiriyatlarımızdı qásterlewge, watandı, el-xalıqtı súyiwge tárbialaw;

3. Rawajlandırıw: a) Shayır shıǵarmaları tiykarında oqıwshılardıń oy-pikirin rawajlandırıw; b) Berdaq shıǵarmaları haqqında túsiniǵin rawajlandırıw, ilimiy kóz qarasın kúsheytiw.

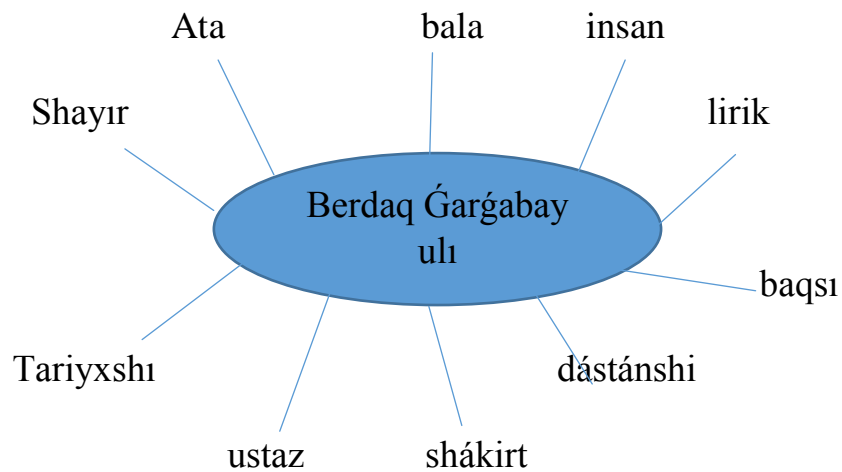
- Kútilmegen nátiyje: a) XIX ásir qaraqalpaq klassik shayırları haqqında, olardıń shıǵarmaları tuwralı túsinikke iye boladı; b) Kórkem shıǵarmaǵa erkin pikir bildiriw qábileti qáliplesedi.

Kórgizbe qurallar: Sabaqlıq, ilimiy kitaplar, shayırdıń qosıqlar toplamı, shayırdıń portreti, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń kartası, plakat, marker, kespe qaǵaz t.b.

Sabaq barısı:

Shólkemlestiriw: (2 min). Oqıwshılar Berdaq Ğarǵabay ulınıń ómiri hám shıǵarmaları boyınsha baslawısh klaslardan baslap-aq túsinikke iye. Olardıń shayır haqqındaǵı bilimlerin yadlarına túsiriw maqsetinde soraw taslanadı.

Taqtaǵa kúnniń súwreti salınıp, onnan nur shashıwı kerek. Nur oqıwshılardıń járdeminde shashıladı.

Taza tema: (10 min). Muǵallım sabaqlıqtan hám Berdaq shayır dóretiwshiligi boyınsha jazılǵan alımlardıń ilimiy izertlewlerinen

paydalánan halda, keń hám anıq etip, shayırdıń ómiri, shıǵarmaları tuwralı tolıq túsiniń bere biliwi kerek. Bunıń ushın muǵallım tereń teoriyalıq bilimge hám shayır shıǵarmaları boyınsha keń maǵlıwmatqa iye bolıwı tiyis. Sonlıqtan da muǵallımnen temanı túsindiriwde kásiplik bilimi, pedagogikalıq, metodikalıq sheberligi talap etiledi.

Bekkemlew: (10 min). Oqıwshılar 5 toparǵa bólinedi. 1-topar ekinshi toparǵa soraw beredi. 3-topar “Baqlawshı” boladı. Usı tiykarda soraw-juwap ótkeriledi. Pikirlerdıń tolıq hám tolıq emesligi “Baqlawshılar” tárepinen baqlanıp, pikirleri tıńlanadı hám juwmaq shıǵarıladı.

III Bap İnteraktiv sabaq dúzilisi yamasa strukturasi

Búgingi zamanagóy sabaqlar qalay ótiliwi kerek? hám sabaq islenbeleri qalay jazıladı? Bul sorawlarǵa hár bir muǵallım juwap izleydi. Sabaq islenbelerin durıs maqsetke muwapıq jazıw, muǵallımnen dóretiwshilik páziyletti talap etedi.

Házirgi zaman talabı oqıtıwshılardan tek ǵana óz predmetin bilip qoymastan, bálki zamanagóy oqıw qollanbaların jaratıwda, sabaq barısın alıp barıwda zamanagóy kompyuter hám telekomunikaciya texnologiyaların qollanıwı hám bul texnologiyalarda tereńnen islewdi, olardı basqara alıwdı talap etedi.³

Sabaq islenbesin durıs jazıw ushın onıń dúzilisine (strukturasına) itibar qaratıladı. Biz interaktiv sabaq strukturasi degende sabaqtıń tiykarǵı komponentleriniń maqseti izbe-izligi, óz-ara baylanıslılıǵı túsiniledi. Sabaq islenbesiniń zamanagóy túsiniǵi onıń barlıq bólimleriniń iykemliligi, shınıǵıw maqsetinen kelip shıǵıp hár túrli, baylanıslılıǵı hám izbe-izliligi názerde tutıladı. Sabaqtıń dúzilisi: sáne, klass, pán, tema, maqset, sabaqtıń turi, metodları, sabaqtı qurallandıırıw hám sabaq barısınan ibarat. Sabaq barısınıń izshilligin tómendegi kesteden kóriwimizge boladı.

Basqışlar	Didaktik wazıypalar	Wazıypanı orınlaw nátiyjeleri
Shólkemlestiriw	Oqıwshılardı sabaq barısında islewge	Klass bólmeginiń hám oqıwshılardıń sabaqqa

³ Wright A Visual Materials for the language Teacher. Ldn. Longman, 2006. 180p.

	tayarlaw	tolıq tayarlıǵın hám jumısshı ortalıqtı jaratıw
Úyge tapsırmanıń orınlanǵanın tekseriw	Úyge tapsırmanı durıs orınlanǵanın anıqlaw, qáte kemshiliklerdi tekseriw hám dúzetiw	Qadaǵalaw óz-ózin tekseriw usılların qollaw, kemshiliklerdi toltırıw
Sabaqtıń tiykarǵı basqıshına tayarlıq	Oqıwshılar tárepinen sabaqtıń maqsetin túsiniw, motivatsıyanı hám tema mazmunın túsiniwi, tayanısh bilim kónlikpelerdi aktivlestiriw	Oqıwshılardıń tayanısh bilimler tiykarında aktiv oqıw, biliw issheńligin iyelew
Jańa bilim hám kónlikpe usılların ózlestiriw	Úyreniw obyektin iyelew hám ańlaw, úyreniwge qolaylı usıldı tańlaw hám támiyinlew	Oqıwshılardıń aktiv háreketke keliwi, óz betinshe bilim alıwın támiyinlew
Tusiniwdi biremshi tekseriw	Jańa oqıw materialın durıs hám ańlı ózlestirgenin anıqlaw hám durıslaw	Bilimdi reproduktiv dárejede ózlestiriw, ǵalaba qáteler hám nadurıs tusiniklerdi joq etiw
Bilim hám háreket usılların bekkemlew	Jańa bilim hám háreket usılların qollanıw hám sháriyatlar jaratıw	Bilimlerdi tanıs hám tanıs emes jaǵdaylarda qollanılatuǵın tapsırmalardı óz

		betinshe orınlaw.
Bilimlerdi ulıwmalastırıw hám sistemalastırıw	Tema, kurs boyınsha tiykarǵı bilimlerde birden-bir sistemasın qalıplestiriw tiykarǵı tusiniklerde ajıratıw	Oqıwshılardıń bilimlerin jekeden ulıwmaǵa keltiriw, diagnostikalaw hám sistemalastırıw, pánler ara hám kurslar ara baylanıslardı anıqlaw
Bilimdi qadaǵalaw hám óz-ózin qadaǵalaw	Bilim hám is-háreket usılların iyelew sıpatı hám dárejesin anıqlaw, kemshiliklerde dúzetiwdi támiyinlew	Kútilip atırǵan nátiyjeniń oqıwshılar tárepinen erisilgenligin biliw
Sabaqqa juwmaq jasaw	Maqsetke erisilgenlik dárejesin analizlew hám bahalaw, kelesi islerde anıqlaw	Oqıwshınıń óz-ózin hám biri-birin bahalawǵa, oqıtıwshınıń bahalawına munásebeti. Oqıwshılardıń bilimlerde ózlestirgenliginiń dárejesi haqqındaǵı maǵlıwmatqa iye bolıw
Refleksiya	Oqıwshılardı óz qulqı (motivatsiya, is-háreket turleri, qarım-qatnas) refleksiyaǵa shaqırıw. Óz-ózin basqarıw hám birge islewge	Oqıwshılardıń óz háreketlerin anıqlaw hám óz-ózin bahalawǵa tayarlıǵı. Óz-ózin basqarıw hám birge islew jolların keleshekte

	printsiplerin iyelew	kóre biliw
Úyge tapsırma	Úyge tapsırmanıń wazıypasınıń maqseti, mazmunı, orınlaw jolların tusındiriw	Oqıwshılardıń úyge tapsırmanı tabıslı orınlawı ushın kerek bolǵan zárurli sharayatlardı ámelge asırıw hám tusındiriw.

Sonday-aq interaktiv sabaǵın ótiw ushın, onıń tiykarǵı bes elementten quralatuǵınlıǵına itibar qaratıwımız kerek.

Motivatsiya: waqıttıń 5%-maqseti-oqıwshılardıń dıqqatın mashqalaǵa qaratıw yagnıy ótilgen temaǵa oqıwshılarda qızıǵıwshılıq oyatıw. Bul soraw-juwap kishi gurriń, hár qıylı tapsırmalar kórinisinde bolıwı múmkin.

Kútiletuǵın nátiyjeni járiyalaw: waqıttıń 5% maqseti oqıwshılardıń óz is háreketiniń áhmiyetin tusinip jetiwlerin támiyinlew, yaǵnıy sabaq sońında olar nege erisedi hám oqıtıwshı olardan nenii kutip atırǵanlıǵın tusinip jetiwi.

Zárúr bolǵan maǵlıwmatlar menen támiyinlew: waqıttıń 10%-maqseti bilim alıwshılardıǵa ámeliy shınıǵıw hám tapsırmalardı orınlaw ushın jetkilikli maǵlıwmatlardı beriw. Bul ushın tekstler, tarqatpalı materiallar úyge tapsırmanı soraw arqalı ámelge asırıladı.

İnteraktiv shınıǵıwlar; waqıttıń 60%-maqseti materiallardı ámeliy ózlestiriw shınıǵıw, sabaq maqsetlerine erisiw bolıp, bunda oqıtıwshı tapsırmanı tusinliredi, oqıwshılar jeke juplıqlarda, toparlarda isleydi hám nátiyjelerdi toparlar shınıǵıwlarında kórsetedi. Oqıwshı baqlawlarǵa tiykarlanıp bahalaydı.

Juwmaq: waqıttıń 20% -maqsetli refleksiya, qayta baylanıs, shınıǵıw dawamında ámelge asırılǵan is-háreketti anıqlaw, maqsetke eriskenlik, alıńǵan bilim, kónlikpelerdi turmısta qollanıw imkanıyatların analizlew.

Kórip turǵanıımızday sabaq islenbesin jazıwda onıń dúzilisine, orınlaw izshiligine úlken itibar qaratılıwı kerek. Muǵallım óziniń sabaqlarında interaktiv shınıǵıwlardı óz ornında ótilip atırǵan temaǵa sáykes keliwin tańlap biliwi kerek jánede hámme interaktiv shınıǵıwlar barlıq temalarǵa sáykes kele bermeytuǵınlıǵı esapqa alınadı.

Sabaq islenbelerin dúris jazıwda, sabaqqa maqset qoyıw ańsat emes, sebebi sabaq barısı menen sabaq maqseti kópshilik muǵallımlardıń sabaq islenbelerinde sáykes kelmeydi. Sabaqqa qoyılǵan maqset penen sabaqtıń barısı bir-birine sáykes keliwi kerek, yaǵnıy sabaq maqsetine qoyılǵan wazıypalar sabaq etaplarında orınlanıp barıwı, kóriniwi kerek. Kópshilik jaǵdaylarda muǵallım sabaqtıń birinshi maqsetin orınlaydı, al oqıwshılar iyelegen bilimlerdi sabaqtıń ekinshi hám ushinshi maqsetlerinde orınlaydı. Bul sabaqtıń úyge tapsırmanı orınlaw hám taza temanı bekkemlew etaplarında ámelge asırıladı. Maqset bul bilim beriw barısında oqıwshı menen oqıtıwshınıń sabaq sońında birge erisetuǵın nátiyjesi bolıp tabıladı. Házirgi waqıtta sabaqtıń maqsetin belgilewde bes talaptı esapqa alıwımız kerek. Bul anglichan tiliniń bas háriplerinen alıńǵan bolıp SMART ólshemleri dep ataladı.

S- Specific- anıq

M-Measurable-ólshemli qanday qılıp? (mazmun/sıpat)

A-Achtable- erisiwsheń

R-Relevant-mas, real

T- Time based-waqıt penensheklengen

Demek, sabaq maqseti oqıwshılardıń talap hám ıqtıyajları, imkaniyatları, aldınǵı iyelegen bilim, kónlikpe hám rawajlanıwı, oqıtıwshınıń tájiriybesi hám imkaniyatlarınan kelip shıǵadı. Solay etip, sabaqta belgili dárejede MBS ǵa tiykarlanıp bilim beriwshi, rawajlandırıwshı hám tárbiya beriwshi maqsetler qollanıladı.

Bilim beriwshi maqset-oqıwshılar iyelewi kerek bolǵan bilim kólemin belgileydi.

Rawajlandırıwshı maqset-bunda oqıwshılar iyelewi kerek bolǵan kónlikpeler kórsetiledi. Kópshilik muǵallimler usı maqsetti qoyıwda qıynaladı. Bul maqsette ótilip atırǵan tema mazmunınan kelip shıǵıp, anıq usı sabaqta nátiyjege erisetuǵın maqset belgilenip alıw kerek. Mısalı: «Sóz baylıǵın asırıw»-dep maqset qoysaq bir sabaq ishinde oqıwshınıń sóz baylıǵın asırıp taslaw múmkin emes ekenligi hámmege málim, sonlıqtan da anıq orınlanatuǵın maqset qoyıw ushın, tásirli oqıw kerek. A`lbette biz oqıwshılardıń sóz baylıǵın asırıwına qarsı emespiz, kerisinshe ápiwayı hám anıq qoyılǵan maqset mámleketlik bilim standartları belgilegen global maqsetlerge erisiwdi támiyinleydi. Tárbiyalıq maqset oqıwshılarda tárbiyalanıwı kerek bolǵan ruwxıy ádep-ikramlıq sıpatlardı óz ishine aladı.

Hár bir muǵallim ózleriniń is tájiriybesinde sabaq islenbelerin durıs jazıwdı uyrenip maqsetke muwapıq jazıp barsa, oqıwshılardıǵa bilim hám tárbiya beriwde belgilengen nátiyjege erisiwge járdem beriwı sózsiz.

Sabaq túri: Birlesken sabaq.

Sabaqtıń metodı: Kishi toparlarda islew.

Sabaqtıń maqseti:

1.Bilim beriwshilik: a) Shayır shıǵarmalarınıń mazmunında dáwir haqıyqatlıǵınıń hám zaman teńsizliginiń suwretleniw máseleleri tuwralı tereń tusinik beriw; b) Shayır shıǵarmaları tuwralı tereń bilimge iye bolıw.

2.Tárbiyalıq áhmiyeti:-Shayır shıǵarmaları arqalı ótkendegi ata-babalarımızdın turmısı, jasaw jaǵdayı menen tanısıw hám házirgi turmıstın qádirine jetiwge tárbiyaladı.

3.Rawajlandırıw:-Oqıwshılardıń dıqqatın bekkemlew hám oy-pikirin, sóylew mádeniyatın rawajlandırıw.

-Kúiletuǵın nátiyje:-Berdaq shıǵarmaları arqalı, shayır jasaǵan dáwir hám xalıq turmısın uyreniw nátiyjesinde, búgingi ǵárezsizlik dáwiridin qádir-qımbatın seziniwge tárbiyalanadı.

Kórgizbe qurallar: Sabaqlıq, shayırdın qosıqlar toplamı, ilimiy izertlewler, shayırdın potreti, Qaraqalpaqstan Respublikası kartası, plakat, marker t.b.

Sabaqtın barısı:

Shólkemlestiriw: (5-min). Muǵallım ótken sabaqta Berdaqtnın ómiri hám dóretiwshiligin túsindiriw barısında shayırdın ózi jasaǵan dáwir haqıyqatlıǵın, jámiyettegi teńsizlikti súwretlegen shıǵarmaları haqqında da túsinik berip ótken edi. Endi zaman teńsizligin súwretleytuǵın shıǵarmalar boyınsha oqıwshılardıń qanshelli dárejede xabardar ekenligin bilw maqsetinde tómendegishe usıl paydalanıladı.

Taza tema: (15 min). Muğallım temanı tusındırgende tómendegi máselelerge dıqqat awdarıwı kerek.

Berdaq xalıq shayı, ol miynetkesh xalıq arasınan shıqtı hám ómir boyı óz xalqınıń arın-arlap, jırın-jırladı. Sonlıqtan da shayırdıń «Berdimurat xalıqtı, xalıq Berdaqtı jalǵızınday kórer jannan jaqsıraq» dewi haqıyqat shınlıq edi.

Berdaq dóretiwshiliginiń eń bahalı tárepi sonda ol ózi jasaǵan dáwirdiń haqıyqatlıǵın, zamanniń shın turmıslıq kórinisin burmalamastan anıq ashıp bere biledi. Zamanındaǵı ádalatsızlıqlar menen teńsizliklerdiń sebebin,

nadurıs jurgizilip atırǵan qáte siyasattı talqılap, gumanistlik, filosofiyalıq kóz-qarasların bildirdi.

Xalıqtıń ármanı Berdaqtıń ármanı boldı. Zamannıń siyasatına tereń sın bere otırıp, keleshekte xalıqtıń, gullengen, baxıtlı jaynaǵan turmısta jasaytuǵınlıǵına úlken isenim menen qaradı. Xalıqtıń ǵárezsiz dáwrangá jetetuǵının, erkin turmıs keshiretuǵının kórgenlik penen ayta bilgen danıshpan shayırdı boldı.

Muǵallım shayırdıń zaman teńsizligi haqqında jazǵan shıǵarmalarınan dálilli mısallar keltirip, tereń túsindiriw nátiyjesinde oqıwshılardıń kóz-aldına XIX ásirde jasaǵan qaraqalpaq xalqınıń turmısın sáwlelendiriwi kerek.

Bekkemlew: (20 min). Muǵallım oqıwshılardı óziniń bólistiriw tártibi menen 4 toparǵa bóledi. Toparına at qoyıwdı oqıwshılardıń ózlerine qaldıradı.

Sorawlar jazba túrde beriledi hám tayarlanıwǵa 5 minut waqıt ajratıladı. Belgilengen waqıt ishinde sorawlar almasırlıp beriledi. Usı tiykarda awızsha, yamasa jazba túrde juwap alınadı hám bahalanadı. Biraq bahalaw ushın hár topardan oqıwshılar tańlap alınadı. Olar sorawlarǵa juwap bermeydi, baqlawshı xızmetin atqaradı hám pikir bildiredi. Sorawlar tómendegishe beriledi.

1-tapsırma:

1-topar: «Xalıq ushın» qosıǵın tallaw.

2-topar «Jaqsıraq» qosıǵın tallaw

3-topar: «Búlbúl» qosıǵın tallaw

4-topar: «Bolǵan emes» qosıǵın tallaw

2-tapsırma:

1-toparǵa: Jumıs isle tuwılǵan soń el ushın,

Janıńdı ayama elde er ushın.

Dawamın hám qaysı qosıqtan uzındı keltirilgenin aytadı.

2-toparǵa: Zalımlar ezip jur xalıqlardı sansız,

Betinde qanı joq, gileń iymansız.

Dawamı hám qaysı qosıqtan uzındı keltirilgen?

3-toparǵa: Joǵımnan tappadım derek,

Sárdarımdı izler edim.

Dawamı hám qaysı qosıqtan úzındı keltirilgen?

Sońınan muǵallım, tez aytıp yamasa «Kim shaqqan» oyının shólkemlestiredi. Bunda muǵallım qosıq shuwmaqların oqıwdı, al oqıwshılar shaqqan hám tez qosıqtıń atın tawıp aytıw kerek. Sorawlar izbe-izlik penen hár bir toparǵa beriledi. Juwap bere almasa, sorawlar qayta beriledi. Basqa toparlar úndemey otıradı. Sóylep qoyǵan toparǵa jarima beriledi. Durıs juwapqa ball qoyıladı.

U'yge tapsırma beriledi hám qoyılǵan ball esittiriledi. (5-min).

JUWMAQ

Duńya júzi boyınsha bilimlendiriw tájiriybelerin úyrengenimizde bilimlendiriw protsesi modeli bilim alıwshılarda tómendegilerdi qalıplestiriwge qaratılǵan:-hár bir oqıwshı oqıw sheberligin (kónlikpeler);-axborotlardan (jańa maǵlıwmatlardan) óz betinshe paydalana alıw qábiletlerin;-oqıw mashqalaların dóretiwshilik, ǵárezsiz sheshiw;-bilim alıwshılarda shólkemlestiriwshilik, isbilermenlik kónlikpelerin qalıplestiredi.

Bilimlendiriwdiń jaqsı nátiyje beriw, eń dáslep oqıtıwshı hám oqıwshılardıń óz-ara múnásibetine, qollanılatuǵın bilim beriw usılları texnologiyalarǵa baylanıslılıǵın hár bir pedagog jaqsı biledi. Sonıń ushın bilim beriw sistemasında oqıtıwshı hám oqıwshı birgelikte iskerlik kórsetiwge, óz-ara túsiniwge, dóretiwshilik múnásibetlerge tiykarlangan pikir alısw hám dóretiwshilik penen jumıs islewge erisiwge umtılwı kerek.

Oqıw protsessinde qollanılatuǵın usıllar oqıtıwshı hám oqıwshı birgelikte bolatuǵın tálim-tárbiya maqsetlerin, oqıw wazıypaların sheshiwge qaratılǵan iskerlikti támiyinlewshi qurallar sisteması dep esaplanıwı kerek.

hár bir oqıwshıdan tómendegiler talap etiledi:

- maǵlıwmatlardı tez taba biliw;
- maǵlıwmatlardı tez iyeley alıw;
- maǵlıwmatlardı nátiyjeli turde ámelge qollana alıw;
- maǵlıwmatlardı qádirley alıw.

Adamzat jámiyetiniń payda bolıwı menen adamlardıń turmısı, miyneti hám óz-ara qarım qatnası protsessinde tárbiya payda boldı, tárbiyanıń payda bolıwına adamzat jámiyetiniń ob`ektiv ámeliy záruriyatları, insaniyattıń kúndelikli turmıs talapları hám hár túrli mıtájlikleri sebep boldı. Xalıqlardıń negizinde tárbiya milliy baǵdar bolıp tabıladı. Erte dáwirde mektep, tálim-

tárbiya orayları bolmaǵanlıǵı sebepli, ata-babalarımız ózinen kishkene áwladqa kórgenlerin, esitkenlerin, bilgenlerin, jeke hám jámiyetlik tárbiyalıq xızmetinde toplanǵan tájiriybelerdi awızsha uyretti, miynetleri arqalı tásir kórsetti. Usılayınsha, balalardı turmısqa aralasıwǵa, miynet etiwge bir qalıpte tárbiyalap barıldı. Nátiyjede turmıslıq bilim, ámeliy tálim tárbiyalıq tájiriybelerdiń durdanası-xalıq pedagogıkası qalıplesti hám miyras sıpatında biziń dáwirimizge kelip jetti. Mine usı xalıq miyrasları, pedagogıka, jaslardı tárbiyalap kamalǵa jetkeriwde birden-bir tárbiya mektebi xızmetin atqarmaqta.

Jámiyetimizdiń kúnnen-kúнге rawajlanıwı insanniń turmıs, miynet hám óz ara qarım qatnasıq tájiriybeleriniń artıp barıwına, jas áwladqa tálim-tárbiya beriwde jańasha usılda ótkeriwge ayrıqsha itibar bermekte. Tálim-tárbiya beriw kásip ónerge aylandı, jazıw, oqıw, tájiriybe uyreniw, mektep, ustaz hám shákirt payda boldı. Solay eken, bugingi kúnde jaslardı «nege tayarlaw kerek» olardı «nege uyretiw lazım hám «qalay uyretiw zárur» degen sorawlar pedagog hám ata-analardı oylandıradı, sebebi bala jámiyetimizdiń kushli rawajlanıw barısında tuwılıp, jańasha pikirleytuǵın insandı payda etiwimiz tiyis.

Sol sebepli, tálim-tárbiyanıń tiykarın jaratqan ertedeǵı ullı ilimpazlarımız, oyshıllarımız, elin qorǵaǵan márt babalarımızdıń xızmetleri usı mashqalalardı sheshiwdiń ayqın mısalı bola aladı. Ayrıqsha, bugingi ğárezsiz mámleketimizdiń erkin puxarası náwsheleri bolǵan jaslardı tárbiyalawda, olardıń ómir hám turmıs soqpaqlarınan surnikpey ótiwinde ulken orın tutadı.

Búgingi zamanagóy sabaqlar qalay ótiliwi kerek? hám sabaq islenbeleri qalay jazıladı? Bul sorawlarǵa hár bir muǵallım juwap izleydi. Sabaq islenbelerin durıs maqsetke muwapıq jazıw, muǵallimnen dóretiwshilik páziyletti talap etedi.

Házirgi zaman talabı oqıtıwshılardan tek ǵana óz predmetin bilip qoymastan, bálki zamanagóy oqıw qollanbaların jaratıwda, sabaq barısın alıp barıwda zamanagóy kompyuter hám telekomunikaciya texnologiyaların qollanıwı hám bul texnologiyalarda tereńnen islewdi, olardı basqara alıwdı talap etedi.⁴ .

Sabaq islenbesin durıs jazıw ushın onıń duzilisine (strukturasına) itibar qaratiladı. Biz interaktiv sabaq strukturası degende sabaqtıń tiykarǵı komponentleriniń maqseti izbe-izligi, óz-ara baylanıslılıǵı túsiniledi. Sabaq islenbesiniń zamanagóy túsiniǵi onıń barlıq bólimleriniń iykemliligi, shınıǵıw maqsetinen kelip shıǵıp hár túrli, baylanıslılıǵı hám izbe-izliligi názerde tutıladı. Sabaqtıń duzilisi: sáne, klass, pán, tema, maqset, sabaqtıń turi, metodları, sabaqtı qurallandıırıw hám sabaq barısınan ibarat. Sabaq barısınıń izshilligin tómendegi kesteden kóriwimizge boladı. Kórkem shıǵarmada jazıwshı jámiyetlik turmıstaǵı, adam táǵdirindegi qanday da bir máselelerdi, problemalardı kóteredi. Usı problemalardı qozǵaw arqalı óziniń aytajaq oy-pikirin, basqasha aytqanda ideyasın beredi¹. Tema-bul kórkem shıǵarmanıń sáwlelendiretuǵın turmıslıq materialı, syujetlik materialları.² Kórkem formanıń quram bólekleri minalardan ibarat: syujet, yaǵnıy súwretlenetuǵın waqıyalar:kompozitsiya, yaǵnıy shıǵarmanıń qurılısın túrlendiretuǵın, quramalastıratuǵın kórkem usıl, janrlar (jazıwshınıń ideyasın beriw obrazlardıń qanday janrda súwretlegenligine de baylanıslı)¹. Kórkem ádebiyatta til waqıyalardı, oy-pikirlerdi,

---

⁴ Wright A Visual Materials for the language Teacher. Ldn. Longman, 2006. 180p.

¹<https://ru.wikipedia.org/wiki/Scopus> 12-17-bet.

² <https://www.ru-science.com/...scopus/obnovlennyj> 92-96-bet.

¹ <https://sibac.info/rossiyskie-zhurnaly-v-scopus> 92-96-bet.

ideyalardı tek ǵana qurǵaq bayanlaw quralı emes, al olardı oqıwshıǵa obrazlı túrde kórkemlep jetkeriw quralı².

Paydalanılǵan ádebiyatlar

---

² <https://openscience.in.ua/scopus-article.html> 62-66-bet.

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент:-«Ўзбекистон», 2016-й. 8-бет.
2. Karimov İ.A. Yuksak mánaviyat – engilmas kuch. Tashkent: «Mánaviyat»; 2008
3. Qurbanbaev B. Ózbek hám Qaraqalpaq ádebiyatı. Tashkent. 1986.
4. Berdaq. Tańlamalı shıǵarmaları. Nókis. 1987.
5. Járımbetov Q., Orazımbetov Q. Qaraqalpaq ádebiyatı. (Kolledj oqıwshıları ushın sabaq lıq) Nókis.2006
6. Marshall L, Rowland F. A Guide to learning Independently. Ldn, 1998.220p.
7. Milliy istiqlol ǵoyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. –T.: O’zbekiston, 2000.
8. Palımbetov K., Pirniyazov İ., Berdimuratov R. Ádebiyattı oqıtıw metodikası. (8-klass ushın). Nókis-2009.
9. Paxratdinov A. Pedtexnologiya tiykarları. Nókis. «Qaraqalpaqstan», 2009.
10. Paxratdinov A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Nókis. «Bilim», 2004.
11. Umumiy wrta tálimning davlat tálim standartı va wquv dasturi. 1-maxsus son «Sharq», 1999.
12. Wright A Visual Materials for the language Teacher. Ldn. Longman, 2006. 180p.
13. Yuldoshev Q. Adabiy saboqlar. Toshkent. «Shark», 2004.
14. Yuldoshev Q. Adabiyot wqitishning ilmiy-nazariy asoslari. Toshkent. «Oqituvchi», 1996.
15. Yusupov Q. (avtorlar menen). Bayanlar toplamı. 5-9-klasslar ushın. Nókis. «Bilim»,1995.

16. Yusupov Q. (avtorlar menen). Qaraqalpaq tili xám ádebiyatı boyınsha test sınavları. Nókis. «Bilim»,1994.
17. Yusupov Q. Berdaq shıǵarmaların úyreniwde konferentsiya sabaq túrinen paydalanıw. (Túrkiy xalıklar ádebiyatınıń geypara máseleleri. İlimiy toplam). Nókis-2004. 30-32-betler
18. Yusupov Q. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunın úyreniw metodikası. (İlimiy toplam). Toshkent-2009. 47-50-betler.
19. Айжанова З. Әдебиәт сабағында И. Юсуповтың шығармаларын үйрениў. Нөкис. «Билим»,1993.
20. Ахмедов С., Пахратдинов Ә., Пирназаров Ә. Қарақалпақ әдебиәтын оқытыў методикасы. Нөкис. «Қарақалпақстан», 1988.
21. Очиллов М. «Янги педагогик технологиялар», Қарши, «Нафас», 2002.
22. Палымбетов К., Пирниязов И., Бердимуратов Р. Әдебиәтты оқытыў методикасы. Нөкис, 2009.
23. Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебиәтын оқытыў методикасы. Нөкис. «Билим» ,2004.
24. Пирниязов Ж. Әдебий оқыў. (5-класс ушын). Нөкис. «Қарақалпақстан», 2003.
25. Подласий И.П. Педагогика а 2-х частях. М., Владос, 2005.
26. Хужаев Н.Х., Ходиев, «Янги педагогик технологиялар», «Фан», Тошкент:-2002.

Internet hám ziyonet saytlari

1. www.tpdu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.ziyonet.uz